

VODIČ KROZ BOSANSKE POLITIKE

Edin Šarčević

*Univerzitet Leipzig, SR Njemačka,
Pravni fakultet*

I.

Na govornom području bosanskog, srpskog i hrvatskog jezika studija "Ethnos i demokratija" donosi prvu zaokruženu rekonstrukciju bosanskohercegovačkog puta u etnokratski oblik vladavine, sa preciznim opisima fenomena etnizacije bosanskog društva i državne zajednice. Polazna je teza da se Bosna i Hercegovina, kao jedna od jugoslovenskih republika, našla u tranziciji ka demokratiji koju je kontrolirao Zapad. Na toj je pozadini otvoreno pitanje odgovornosti zapadnih društava za "tranziciju" koja je preko teritorijalizacije etničkog principa, etničkog čišćenja završila genocidom: Djeluje li Zapad u skladu sa vlastitim principima, sa principima koji su u području globalnog obavezivanja ljudskim pravima stvorili i jednu dodatnu, moralnu obavezu na intervenciju radi zaštite ljudskih prava? Odgovor je morao uzeti u obzir angažman domaćih političkih snaga, i od te se tačke pojavio problem analitičkog rekonstruiranja uzajamnog odnosa demokratije

i etnokratije, demosa i etnosa, onako kako su te fenomene u komplementarnom odnošenju uobličavale bosanske prilike i međunarodni akteri. Autor tu vezu postavlja kao pitanje načina na koji etničke činjenice utiču na uređenje jedne demokratske političke zajednice, rješava ga kao problem primjene liberalno-demokratskih načela na etnički separiranu državu. U osnovi, riječ je o analizi koja objašnjava sociološke i politološke korijene etnopsihologija po kojima funkcioniraju socijalni i politički rituali u Bosni.

Po sebi je razumljivo da takva analiza ne može ostati na razini rekonstrukcije unutrašnjih događaja. "Unutrašnja" je perspektiva dopunjena analizama "vanjskih" dimenzija bosanskog slučaja, a internacionalni aspekti objašnjavaju putanje unutrašnjih događaja. Tu je riječ o rekonstrukciji i objašnjenju logike po kojoj su djelovale i djeluju strukture međunarodnog poretka i unutrašnje političke snage. Uzajamni odnos ethnosa i demokratije u tom se smislu dovodi u vezu sa teorijom legitimiteta, sa doktrinama suvereniteta, sa pitanjima kolektivnih i individualnih prava, konačno, sa pitanjem uloge međunarodnog prava i na njemu

* Tarik Haverić, *Ethnos i demokratija*, Rabic, Sarajevo 2006, 362 str.

zasnovanog poretka vrijednosti – sve skupa je u službi objašnjavanja funkcionalne forme modernih demokratija, uzajamnih odnosa proceduralno legitimiranih pravnih poredaka i pozicije postdejtonske Bosne. Zbog toga autor u analitičkom postupku kombinira politološke rekonstrukcije sa pravnim stavovima, stapa sociološke natuknice sa historijskim rekonstrukcijama. Metod je upotrebljiv, a rezultati su ubjedljivi i podsticajni. Etablirane vojnopolitičke strukture zapadnih demokratija pokazuju se kao novi tip suverene vlasti, a pozicija bosanskih političkih aktera zadobija realniju formu: oni su jednaki u jednoj tački – pozivaju se na ekskluzivne predstavnike jedne etničke zajednice i na toj empirijski neproverljivoj premisi uobličavaju etnokratski sistem vladavine koji okončava u konsenzualnoj demokratiji dejtonskog ustavnog modela. Rezultati otrežnjuju i ruše ustaljene, u dobroj mjeri dogmatizirane poglede na bosanskohercegovačku državnu involuciju.

II.

Knjiga je podijeljena na dva međusobno povezana dijela. Analizi prethodi “riječ na početku”, gdje autor vlastite motive pojašnjava biografskim napomenama. Slijedi instruktivan “Uvod”, u kojem se predstavljaju tematski okvir i noseće teze dijelova koji slijede.

II.1. Prvi dio posvećen je različitim aspektima bosanskohercegovačke državne involucije. Problem je kompleksan i analiza mu izlazi u susret rekonstrukcijom odgovarajućih aspekata: političkog i državnog odnosa muslimanskih intelektualaca prema raspletu jugoslovenske krize, držanja zapadnih političara prema ratu u Bosni i stavova zapadnih intelektualaca prema bosan-

skoj historiji i velikodržavnim ideologijama koje su podupirale rat za Bosnu.

Na početku analize stoje dva dokumenta. Oba je savremena ustavna nauka, zajedno s politologijom i dnevnom politikom, skoro u potpunosti potisnula iz misaonog vidokruga i odstranila iz sjećanja. Riječ je o Rezoluciji muslimanskih intelektualaca iz 1991. i Platformi za djelovanje Predsjedništva BiH u ratnim uslovima iz 1992. godine. Precizna rekonstrukcija iznesenih stavova upotpunjena je instruktivnim analogijama. Autor pokazuje da su oba dokumenta udarila temelj legalizaciji konstitutivnih naroda. Oni do tada nisu postojali kao politički subjekt, pa tako nisu mogli postojati ni entiteti pojedinih naroda. Posljedice koje je takva legalizacija proizvela na unutrašnjem planu autor predstavlja kao proces u kojem etnička pripadnost postaje izvorom opštih političkih prava. Taj proces pretpostavlja prethodnu etničku identifikaciju građana radi pristupa javnoj vlasti. Zaključak ima sasvim praktične konotacije: Građani mogu “postati državni službenici samo s pristankom jedne od stranaka koje imaju monopol imenovanja svaka za svoju etniju” (str. 61). Jasno je da je takvom konstitucionalizacijom naroda anticipirana i teritorijalna organizacija buduće Bosne i Hercegovine. Međutim, navedeni dokumenti, autor to na više mjesta ističe, nisu izazvali etničku separaciju Bosne, ona je započela *via facti*. No, Rezolucija je ponudila teorijske osnove etničkoj podjeli teritorija, a platforma pravno-političke osnove ustavnom poništavanju države (*in conclusio* str. 63). Sve u svemu, rekonstrukcija “dva bosanska dokumenta” pokazuje onu, danas zaboravljenu mjeru, po kojoj su muslimanske intelektualne elite zajedno sa samo-

proglašenim političkim predstavnikom muslimanskog naroda, Strankom demokratske akcije, obavile pionirski rad na razaranju bosanskohercegovačkog državnog naroda. Da je time bitno olakšano srpsko-hrvatsko razaranje političke zajednice građana i da je država povedena prema dejtonskom projektu etnokonsenzualne demokratije, ne može biti sporno.

Sljedeći je korak rekonstrukcija “zapadnog uma”, kako ga otjelotvoruju ovdje predstavljeni publicisti, filozofi i političari: Edgar Morin, George Soros, Alain Finkielkraut, Bernard-Henri Lévy, Henry Wynaendts i Alain Juppé. Ni jedno ime nije slučajno izabrano. Radi se o ličnostima koje su o Bosni pisale afirmativno, sa simpatijama, i tako pokušavale uticati na centre odluka ukazujući na konkretne nedosljednosti i neproduktivne poteze. Svi su oni, u najmanju ruku, suodređivali držanje Zapada u “jugoslovenskoj stvari”, ali su istovremeno profilirali osjećanja i samosvijest lokalnih aktera. Haverićeva rekonstrukcija stavlja ih na pravo mjesto: njihove su opservacije negdje između solidnog diletantizma i “iskrenih namjera”; zasigurno u miljeu nekompetentnih i predrasudama obojenih procjena koje zamućuju zdravorazumska zapažanja. Najčešće upotrebljavani obrasci za objašnjenje bosanskih prilika jesu “bosanska multietničnost” i “vječna uzajamna mržnja”. Autor upravo tu insistira na korektnom razumijevanju pozadine: figura etničnosti mora biti napuštena kao referentna tačka u pravnoj izgradnji države – ako se jedna država (kao Bosna) dovede u pitanje izvana, racionalno zasnivanje njene odbrane temeljilo bi se na tipu uređenja čiji je samo jedan proizvod multietničnost, a ne na odbrani mul-

tietničnosti same. Zaključak opominje i podučava: “(...) ako se samo Bosnu i Hercegovinu uznosi u nebo kao ‘multikulturalnu idilu’ to je stoga što se ona namjerno isključuje iz sfere kojoj pripadaju Sjedinjene Države, Švajcarska ili Velika Britanija, izrazito ‘multikulturalna’ društva. Posljedica toga isključenja jest da se u javnom prostoru zapadnih demokratija ‘linija odbrane’ bosanske stvarnosti znatno razlikuje od one koja bi bila usvojena kada bi se spomenuta društva našla na udaru topovske vatre” (str. 172). Drugi obrazac, “vječna mržnja”, ima literarne i historijske korijene – no on u percepciji zapadnih “mislilaca” služi praktičnim potrebama: ako teritorijalna podjela koju je Evropa predložila bude usvojena, pokazao se prednosti etničkog separiranja. Jer samo se tako može ophoditi sa činjenicom uzajamne mržnje, a narode naterati da žive jedni s drugima. Haverić takvu strukturu argumenata ubjedljivo obesnažuje i pokazuje da su slična zapažanja školski primjeri pseudonormativnog diskursa koji sakriva čorsokak u kojem se našla međunarodna zajednica tražeći razloge za neintervenciju.

Rekonstrukcije ovog dijela začinjene su detaljnom analizom jednog napisa, objavljenog u rubrici Pisma čitalaca pariškog dnevnika *Le Monde* iz 1995. i izvještaja Međunarodne komisije za Balkan iz 1995. godine (kod nas preveden kao “Nedovršeni mir”, HHO/Pravni centar, 1997). “Pismo” je predstavljeno kao ilustracija sažetog iznošenja predrasuda, ali i kao metod prikriivanja stvarnih argumenata lapidarnim stilom. “Izvještaj” je predstavljen kao analiza koja je ispod razine zdravorazumskog poimanja bosanskohercegovačke stvarnosti. Izvođenja su i tu, kao i u cijeloj studiji, uklopljena u briljantne

rekonstrukcije, čije čitanje osvježavaju duhovite analogije, a prateća argumentacija osvaja pažnju i ubjeđuje.

Uza sve to je, kao posebno poglavlje (IV, str. 111 i d.), obrađena tema ustavnog preobražaja Bosne. U njemu se postavlja prva orijentacija glede ustavnog razvitka od Republike do Aneksa 4. Kako je taj temat smješten otprilike u sredinu prvog dijela, istakao bih njegovu pojmovno-orijentacionu funkciju. Tu su postulirani okviri i kategorije koje će u drugom dijelu biti razvijene u zaokružene teorijske koncepte. Uz to, prikazan je organizacioni dio “komunističkog ustava” kako bi se odredili jasni javnopravni okviri etničkom separiranju države. Jer, suprotno stavovima srpskih stručnjaka za ustavno pravo (npr. Kuzmanovića, Lukića, Fire, Dmičića) koji su danas ne samo opšte mjesto “srpske nauke o ustavnom pravu” nego su dijelom preuzimani u radovima eksperata za Balkan, posljednji republički Ustav nije predviđao dogovor triju naroda u donošenju političke odluke. Haverić sasvim tačno utvrđuje da se radi o potpunoj izmišljotini i objašnjava da su se odluke donosile većinom glasova ukupnog broja delegata, osim u slučajevima organskih zakona i promjene Ustava za koje je potrebna kvalificirana većina. To je objašnjenje konstitutivno za razumijevanje opšte etnizacije državne zajednice, ali i za razumijevanje fenomena koji na pozadini etnizacije javnog prava možemo označiti pojmom “etničacija ustavnog prava”. Ni jedno ni drugo nije u centru Haverićevih rekonstrukcija, nego funkcira kao neophodan analitički nusprodukt koji omogućuje shvatanje razlike između građanskog ustrojstva i prve legalizacije etnije kao ustavotvorca iz Vašingtonskog sporazuma. Takav je

nusprodukt granično područje u kojem se prožimaju pravna nauka i nauka o politici. I upravo se tu otvaraju pitanja etnizacije društva i etnizacije javnog prava, dakle problemi koji su u drugom dijelu obrađeni u formi teorijskog diskursa i predstavljeni unutar izabраниh pojmovnih jedinica.

II.2. Drugi je dio dakle posvećen sistematizaciji rekonstrukcija iz prvog dijela i osiguranju jasnije teorijske potpore osnovnim tezama. Izabrani toposi dijelom zadiru u pitanja opšte teorije države i prava, dijelom osvježavaju premise savremenog politološkog diskursa; u svakom slučaju, vraćaju čitaoca na “slučaj Bosna” i podsjećaju da pravno-državne doktrine žive od proklamacija čije se provođenje ne može jamčiti.

Nakon poglavlja “Narod i nacija”, u kojem se zaokružuje razlika između državnog naroda (nacije) i kulturno-biološkog naroda (etnije) slijedi unekoliko neizdiferencirano predstavljanje suvereniteta. Ukratko su i vrlo pojednostavljeno razmotreni pojmovi države i granica, a zatim je, uz opis centralnih problema politologije i teorije države i prava, legalnosti i legitimnosti, preispitana historijska situacija u kojoj su ti problemi došli na dnevni red kao pitanja raspada Jugoslavije, važnosti i važenja ustavnog i međunarodnog prava. Kao logičan nastavak nameću se pitanja demokratije i demokratizacije, sve u svjetlu problema volje i predstavljanja, a potom ispitivanje “dijalektike manjina”, ovdje kao analiza njihovog obrazovanja i normativnog tretiranja u Jugoslaviji. To je mjesto na kojem se konkretizira recepcija doktrinarnog stava prema manjinama u jugoslovenskim prilikama. Jasno se ističe obrazac srpskih komunističkih rukovodilaca preobraćenih u nacionaliste: srpska na-

cionalna manjina ne postoji ako srpski narod iskoristi svoje pravo da živi u jednoj državi – način da se to pravo realizira jeste voluntarističko tumačenje prava naroda kojim se samo jednom, srpskom narodu omogućuje da definiira druge, a “etničko čišćenje” priziva se kao priznat metod stvaranja države.

“Trpeljivost” i “Identitet. Kultura” naslovi su zaključnih poglavlja drugog dijela. Trpeljivost je rekonstruirana na osnovu pitanja je li fenomen kao moralni ideal spojiv s političkim idealom države. Zaključak upućuje da su u “bosanskoj sredini” šanse za prevazilaženje formule trpeljivosti bile otvorene sa mogućnošću uspostavljanja pravno-državnog uređenja. Ta je prilika međutim, kratko po urušavanju komunizma, propuštena — povratak ka trpeljivosti kao nosećem principu bosanske državnosti uspostavljen je formama etnizacije javnopravnog odnosa. No, time nije dostignut ideal zajedništva apstraktnih građana, državljana, nego je uspostavljena zajednica kulturno-historijski definiranih etnija. Tako je bosanski povratak paradigmi trpeljivosti, prema autorovom mišljenju, eklatantan primjer historijske regresije.

Kritičko propitivanje nosećih teza multikulturalizma koje su nastale u okrilju debate o konstitutivnim principima i antinomijama multikulturnih zajednica (Kymlicka, Taylor, Walzer) slijedi u poglavlju o identitetu i kulturi. Analiza navodi na zaključak da univerzalno važenje multikulturnih teza mora biti osporeno. Autor na primjeru raspada Jugoslavije i konstituiranja bosanske državnosti utvrđuje da je institucionalni pritisak konstitutivan za stvaranje i jačanje modernih kolektivnih identiteta. Jer “pripadanje nekoj skupini nije samo stvar slobodno izražene volje već,

također, i vrlo često, stvar prinude” (str. 322). Kako ni nacionalni pokreti nisu ništa drugo do kultura ili bar njena bitna determinanta, odnosno djelo narodnih masa koje egzistira unutar institucionalnog poretka, to je multikulturni stav da niko nije manipuliran ili prisiljen da prihvati kulturne vrijednosti koje predstavljaju javne ustanove upitan. Haverić ga obesnažuje na primjeru Jugoslavije i Bosne. Upravo su tu pojedinci izmanipulirani nepotpunim obavještenjima o posljedicama svoga izbora i prisiljeni da se upuste u kolektivne projekte koji su zadobili formu zločina. Zapadne su demokratije, opredmećene u “predstavnicima međunarodne zajednice”, iz perspektive ove analize jasna potvrda kako su ciljevi tranzicije, koje je ona potakla i usmjeravala, izigrani izborom i povlaštivanjem ratnih vođa i prije nego što je rat počeo. Pouka koju autor izvodi glasi: u kulturno heterogenim autoritarnim društvima svako kolektivno pozivanje na realizaciju prava suprotstavlja se individualnim pravima, kojima zapravo mora biti data prednost.

Studija završava poučnim zaključkom u kojem se jasno zahtijeva da buduće intervencije za zaštitu osnovnih ljudskih prava budu postavljene kao pravilo, a nemiješanje kao izuzetak. Taj stav zvuči kao kategorički imperativ svjetskoj politici i zapravo je koliko teorijski tačna, toliko pravno jedva provodiva logička izvedba. Nadopunjuje je glavna pouka koju autor izvodi iz bosanskog slučaja: Nikakvim se kolektivnim zahtjevima u kulturno nehomogenim društvima ne smije priznati važenje prije nego što se u potpunosti ne osigura zaštita pojedinaca! Sa time se svaki razuman čitalac mora usaglasiti.

III.

Studija razbija stereotipsko mišljenje i ne ostavlja ravnodušnim. Ona najprije demitologizira poziciju muslimanskih intelektualaca, zajedno sa nomenklaturom SDA-a, i pokazuje kakva je njihova odgovornost za etničku separaciju bosanskog društva. Time se stavlja tačka na debatu o “raspodijeljenoj odgovornosti” za rat u BiH. Ona, zatim, nudi jasne parametre za uspostavljanje odgovornosti koja se tiče internacionalnih aktera i egzaktno utvrđuje vrstu i stepen odgovornosti zapadnoevropskih intelektualnih i političkih krugova za ratne bilanse u BiH. Konačno, iz nje se može dobiti naučno validan materijal za novo ustavno uređenje i političku reformu koja u Bosni čeka na razumne političke snage. Njen bi osnovni princip morao glasiti: prvo definirati obim i vrstu individualno zaštićenih i nedodirljivih prava, koja bez izuzetka vrijeđe na cijelom državnom teritoriju, a zatim utvrđivati obim kolektivnih prava etničkih grupa i način njihove zaštite.

Napomenuo bih na ovom mjestu da će pravničko čitanje zasigurno dovesti u pitanje materijalnu tačnost pojedinih stavova, npr. o odnosu politike i (ustavnog) prava, o pojmu naroda “koji su razvili pravnicu”, o odnosu prava na samoopredjeljenje i suvereniteta, o pravnoj zaštiti kolektivnih prava ili izvođenju konkretnih prava i obaveza iz ustavnopravnih principa. O tim problemima postoji, kako u internacionalnom pravu tako i u nacionalnim pravima, primjenjivo i dogmatski utemeljeno stajalište koje je danas važeći standard pravne nauke, ali u rukopisu nije uzimano u obzir. No, treba imati u vidu da miješanje pravnih argumenata ovdje ima funkciju “režijskih iskaza”: oni ne govore ništa o naučnom tretma-

nu pravnih problema i njihovoj zasnovanosti, nego obrazuju tematski okvir i nude polaznu argumentaciju kako bi se analizirani problem situirao u politički i državni kontekst. Samo se pod tim uslovom miješanje pravnih standarda i pravničkih argumenata može prihvatiti kao (još uvijek) metodički prihvatljiv i argumentativno-tehnički korektan postupak.

Sintetički rezultati ove studije, obuhvatna razmatranja, preciznost i sofisticiranost argumentacije, kao i istančan osjećaj za pravac analize, ali i jednostavnost i jasnoća izlaganja, čine je jednim od najtemeljitijih i najznačajnijih istraživačkih radova u aktuelnoj bosanskohercegovačkoj politikološkoj produkciji. Još bih jednom istakao da njenom naučnom kvalitetu doprinose metodološki konsekventne analize političke prakse u Bosni i Hercegovini nakon “prvih slobodnih izbora”. Uz to se premise liberalnih demokratija, odnosno liberalno-demokratski ideali kao moralni regulativni cilj stavljaju u kontekst bosanskog državnog razvoja. Oba aspekta – politička praksa i ideali političkog liberalizma – iskorišteni su kao analitički most prema razumijevanju bosanskohercegovačke državne involucije, odnosno kao ontološka premisa za razumijevanje odgovornosti ratnih aktera i globalnog suverena, međunarodne zajednice.

Studija ima još jedan, ne manje važan, akademski nusprodukt: ona ilustrira mjeru u kojoj internacionalni eksperti fungiraju kao površni i nekompetentni prepisivači socijalnih rituala i političkih događaja, ali i kao nosioci konkretnih ideologija kojima boje sopstvene analize. Nakon ovog djela moralo bi postati jasno da kompetentne analize u ovom kulturnom krugu ne

može biti bez temeljitog poznavanja lokalnih jezika, bez odličnog znanja političke kulture i državnopravne historije, konačno, bez perfektnog senzibiliteta za domaću običajnost i politički ritual. Tarik Haverić na najbolji je način zadovoljio sve kriterije – studiju ubuduće neće moći zaobići univerzitetski

krugovi, ali treba je preporučiti domaćoj političkoj nomenklaturi kao bukvar iz demokratije. Preporuka je upućena i širokom krugu čitalaca, svima koji bi htjeli iskusiti objektivnu, ideološki neopterećenu i naučno kompetentnu valorizaciju bosanskog političkog i ustavnog modela.